

Péntek Imre

Vázlat egy kritikus hangú, „életpárti“ költészetről

Máté Imre: Vállunkon vízőzőnnel

Többször írtam már arról, hogy a nyugati magyar irodalom kifejezés eufémizmus, szemérmes eltakarása annak a ténynek, hogy alkotói 1945-től 1990-ig önként, meggyőződésből, vagy kényszerből, kezdetben a kialakuló kommunista politikai rendszerrel, majd a „létező szocializmussal“ egyet nem értve, retorziójától tartva távoztak (szöktek, menekültek) el az országból. Tehát emigránsok voltak ennek a távolban született, sokáig jórészt ismeretlen, hozzáférhetetlen mű-együttesnek létrehozói. Ezért aztán korrektebb és pontosabb volna emigráns irodalomról beszélni. Ennek minden következményével együtt.

Ha valamire, Máté Imre költészetére biztosan ráillik ez a képlet. Máté Imre emigráns költő volt, 56-os szabadságharcos, a forradalom eredeti értékeinek őrzője, letéteményese és könyörtelen számon kérője. Sokáig csak a legendája jutott haza, hisz ő volt a budapesti bölcsészkaron, '56 őszén született kritikus hangú folyóirat főszerkesztője, az október 6-iki tüntetés egyik szervezője, a MEFESz vezetőségi tagja. Fegyverrel is részt vett a budapesti harcokban, s még Győrben is működött Szigethy Attila mellett a Nemzeti Tanácsban. S akkor még nem beszéltünk a rábaközi táltosok, „tudók“ hagyatékának, a magyar ősvallásnak fölfedezőjéről, szövegeik összegyűjtőjéről és elrendezőjéről, mely a Szabad Európa Rádióban 1986-87-ben elhangzott előadások nyomán 2004-ben nyerte el a könyv alakját, Yotengrit címmel, 2 kötetben, a Püski Kiadó jóvoltából.

Nos, ezek után csak lassan ismerhettük meg a költőt. Nyugaton megjelent kötetéhez – Fehér fürgeteg (1966) és a Karneolszemű macska fuvoláján (1982) – itthon kevesen fértek hozzá. Az irodalmi nyilvánosságból ki volt tiltva a neve. Először 1981-ben tört meg a tabu: a Béládi Miklós által szerkesztett, Vándorének (Nyugat-európai és tengeren túli magyar költők) című antológiában négy verse szerepelt.

S találgathatjuk, hogy miért csak 2003-ban jelent meg a Pannónia Könyvek sorozatában Vállunkon vízőzőnnel címmel, válogatott verseinek kötete. De a feladat adott: próbáljuk meg elhelyezni ezt a lírai életművet az egyetemes magyar irodalom mai kontextusában. Szerencsére vannak fogódzóink. Kabdebó Tamás értő előszava részben betekintést enged az „értékek őrzője“ személyiségébe, másrészt rávilágít egy lényeges összefüggésre, amikor arról ír: Máté költészetében a regösök és balladaneklők ősi hangja találkozik a későbbi, modern szemléletű versek „futamaival“. Ez a kettősség mind máig lényeges vonása ennek a hatvanas években kibontako-

zott, éretté vált versvilágnak. S még egy forrásból meríthetünk: a szerző utószavából, melyben maga vállalkozik költészetének bemutatására. Én úgy értékelem, ez az írás nem költészetéről szól (vall), sokkal inkább bemutatja (felmutatja, számba veszi, taglalja) azokat a gyökereket és hatásokat, melyek nyomán szövegei elsősorban tartalmilag telítődtek. (Az elutasított parasztromantika, az ősök dualisztikus filozófiája, az 1956-os forradalomhoz való hűsége.) Szerencsére egy másik, ötvenes évekbeli évfolyamtárs – hisz Kabdebó Tamás is az volt –, Kabdebó Lóránt, a kiváló irodalomtörténész is megírta a kötetéről opuszát, melyben a személyes megközelítések mellett bőven található az esztétikai érvényességről szóló fejtegetéseket. Ebből néhány izelítő gondolat: „Kérdeztem verseitől: ezt a korai – egyszerre balladás és mítoszi – érettséget hogyan tudta felhasználni a távolban. Furcsa módon úgy, hogy a formai feszesség kitöltése helyett egy gondolati feszességet alakít a versben, amely mögött persze ott zenél az elhagyott formafegyelm is. Így lett egyszerre formatartó és formabontó, miközben – jó, tanult nyelvészként – a grammatika logikát követő formált-ságát teszi meg a vers háttérévé“. Igen, a kiforrott Máté-vers nem formai bravúrokra törekszik, sokkal inkább sodró erejű gondolatritmusokkal, erőteljes – itt-ott rímek pántjával erősített – dikcióval veszi birtokba tárgyát.

De erről még lesz szó. Most vegyük szemügyre magát a kötet, mely időrend szerint több ciklusba rendeződik. Próbáljuk meg a szövegekből kihámozni, milyen poétikai felfogás, szereptudat rajzolódik ki belőlük. Épp a címadó vers, a Vállunkon vízőzőnnel soraiiban találunk megszívlelendő megállapításokat:

*„A boldogtalanok pedig,...
néhány gyöngykagyló kedvéért
vállukra veszik az új vízőzőnt...
Ez az a pillanat, amikor csattan a
dimenziók szárnya
és a kromoszómák megtervezett díszmenetéből
kitör a művész Istent szolgálni
örökérvényű, magányos őrhelyen.“*

Amint érzékelhető: kockázatos dolog néhány gyöngykagyló kedvéért – a szépségért és harmóniáért – a vízőzőnt vállára vennie a művésznak, vagy Istent szolgálni magányos őrhelyen az örökérvényű dolgokért. Még határozottabban vall erről a Karneolszemű macska fuvoláján című versében, mely akár ars poeticának is tekinthető.

*„Szép szavakkal,
semmi egyébbel, csupán szép szavakkal,
muzsikálni akartam az egeknek...
kötőféken ragadni száguldó rossz szellemeket,
és szavakba foglalni a gyönyört...”*

Nos, ez az evilági szépséget, érzéki gyönyört ünneplő, szinte panteista álláspont éppenséggel szemben áll(t) a magyar közszolgálati költészet normájával, amelyhez sehogyan sem fülük foga Máté Imrének. Nem óhajt tetszelegni az „igavonó lángoszlop szerepében”, „...az életképesség / évszázadok óta / félvállról vett alapszabályait” akarja pusztába kiáltani, s bármi történjék: „a művészetet / a Föld minden négyzetére érvényes / jót, szépet és igazat nem áldozom föl / senkiért és semmiért!”. A meghirdetett program: „a karneolszemű macska / örök-érvényű fuvoláján játszani”, azaz azonosulni a természet örök erőivel, áramával – számos remek, nagy hatású verset eredményezett. (A nyest visszatért, A leguán álma) Mégis, ez a megtagadás időként feledésbe merül, s Máté Imre megírja ugyancsak nagyhatású közéleti verseit. Gondoljunk az Üzenet az elszakítottaknak, Fölgyújtott farkú róák, A vörös tornacipő, A kiskanász című versekre.

S miért ne tenné?

Azon kevés, hiteles költők közé tartozik, akik már az ötvenes években – ösztöneikre és valóságérzékükre hallgatva – megírták az „igazságot” azokról a feszültségekről, amelyek végül az 1956-os forradalomhoz vezettek. A kötet elején található Rozsdásodik az ősz vagy a Szent tehének (megjelent a Tiszta Szívvel című, terjesztésre nem került folyóiratban, 1956. október 6-án). Ő az a harcos, aki joggal sirathatja el Nagy Imrét balladisztikus, régi időkre emlékeztető krónikás években, s vallhatja meg szerelmét, ragaszkodását bátor asszonyának, aki a barikádokon is vele volt. Az „utolsó töltényéig kitarató” harcosként számon kérheti 56 szellemét, eszményeit – a róla fecsegőktől, a helyette nyilatkozóktól. Ez a kisémmizetség, kívül állás azonban hasznára is válik: éles szemmel átlát hazugságok, hamisságok ködén, a megmásított, visszamenőleg átírt történelem lapjain. Megvetően szól „az 56-ban világgá futott” szabadságharcos költőről, aki negyedszázaddal a forradalom után azt bizonygatja, „ő nem ontott vért, hanem csak menekült eszeveszetten”. (Fölgyújtott farkú róák) Azt hiszem, a forradalom értelmét, tétjét, heroizmusát idéző versek egyik legszebbike született meg tolla alatt ebből az indulatból.

„Én ontottam vért – írja – / pedig én is el tudok merengeni / a szitakötők táncán és beszélgetni tudok a barackvirággal”. „Én ontottam vért./ Vért ontók vérét ontottam, meg a sajátomat”. Ez a beismerés azonban nem dicsekvés, nem hős póz, hanem a helytállás felidézése egy végletes emberi helyzetben. S csak innen, ebből a mélységből hangozhat el a megbocsátás szövege:

„Mindez már történelem/ és én megbocsájtottam ellenfeleimnek./ Megbocsájtottam, mert nem reszkettem fegyvereik előtt...”.

S talán neki az sem róható fel, ha morgolódik az elmaradt Kárpótlás miatt, mely szerint a „A hálás szent Haza/ végre engemet is/ mint sok más /balsorsú, száműzött / szabadságharcost / kárpótolt... P...be küldtek!”. Ezt már csak az Öreg hiba múlja föl keserűségében: „Föltehetőleg/öreg hiba volt, végzetes melléfogás, / a szabadságért, függetlenségért / fegyvert ragadnom! Lehettem volna bár áruló...vagy opportunistá / ma magas posztokon/ tömhetném zsebemet”. Ezekből a kiábrándító következtetéséből csak egy dolog derül ki: még mindig nem tudunk mit kezdeni 56 igazságával, emlékével, emlékezőivel. Tagabban érte: nem tudunk mit kezdeni az emigráció szellemi örökségével. Talán az 50. évforduló hoz ebben némi változást.

Költészetének másik nagy és meghatározó vonulata szerelmi lírája. Ő is vallja a rábaközi táltosok, „tudók” dualisztikus világnézetét, amelyben a „...nöstényiség az eredendő öserő. A nő ennek okáért az őstenasszony manifesztációja, misztérium, akinek tisztelet, megböcsülés jár. Ő a kéj, a gyönyör forrása is, de nem vagyontárgy..., mellyel rendelkezünk. A nöstény-nő-ember hármasság, a nő testének szentélyé emelése ...” jellemzik gondolkodását, amint ez a kötet utószavában olvasható.

Szerelem, szeretkezés, erotika... A magyar költészet nagy feladványa. Hogyan lehet beszélni a „szerelmi játékokról” úgy, hogy ne váljék pornográfiává? A hatvanas-hetvenes évek hazai irodalmi nyilvánosságában még meglehetősen „elfojtás” övezte a témát. Weöres Sándor és Lator László kísérletein kívül csak a nyugati/emigráns irodalomban voltak törekvések egy szabadabb kifejezés mód megteremtésére. Erdemes itt megemlíteni Faludy György, Major-Zala Lajos, Thinsz Géza, Kemenes-Géfin László – mint úttörők – nevét. Természetesen, a merészségnek akadtak zsákutcái: mégis, az újszerű megközelítések „beszivárogtak” – kétségtelen, nem csak ezeken a „réseken” – az irodalomba, s ma meglehetősen árnyalt és sokszínű a kép, a korábbihoz alig hasonlítható nyíltsággal tárul fel a szerelmi élet testi ábrázolása. Máté Imre az egyike azoknak, akik már a kezdeti időszakban megtalálták a „kényes egyensúlyt”. A Biborherevirágban – mely első kötetében jelent meg – a szerelmi ölelés az elhagyott otthon ízeit idézi fel a költő érzékeiben.

*„A Hazától távol most, szerelmes estén
ha ölelsz és öled szorít, bezár,
a lóhereföldök jutnak eszembe
és AZ a határ, a magyar határ.”*

A keleti filozófiák és költészet tanulmányozása csak elmélyítette az otthonról, a Rábaközéből hozott „régitudást”. Az Asszony a lótesvirágból, Száznegyen holdtölte, az Üzenet Valespirekből és az Álmodok

kristályban ciklusokban szinte kizárólagos téma a szerelem, a szeretkezés, a szerelemes női test(tájak) ünneplése, apoteózis.

*„Te vagy az asszony,
aki napsugarakba öltözködik, –
a rügy fakadásának,*

a mag éréseinek okozója.” – olvashatjuk a Te vagy asszony című vers nyitányát... S a befejezés: *„Te vagy az asszony, / akit szeretek”.*

A Sárga tearózsa nem csak extatikus csapongó, metonimiákban gazdag vallomás a szerelmes társhoz, szeretőhöz, de az összetartozás (az elvagyódás-visszatérés) katartikus mélységeinek felvillantása is.

*„Más asszonyok öléből
hozzád tértem meg.
Elveszett ifjúságomat,
a kalandot, a holdfényes romantikát
hiába kerestem másutt.
Azt a macskakövek alá tiporták a hernyótalpak,
de Te megmaradtál...
Mellékessé vált minden,
ami kívülünk van.
Szeretlek.”*

Igen, ez az utóbbi gondolat – „Mellékessé vált minden, / ami kívülünk van.” – számtalan érzelmi kört ír le, számos, szebbnél-szebb variációban teljesedik ki. Analógiák sora fodrozódik – mint a tenger hullámai –, hogy a legegyszerűbb mondatok csendüljenek a versek végén: „Rólad álmodtam megint!”, „Öledbe vágyakozom!”, „Nélküled elmerülnék/ az idegenségbe!”. S még vigaszt is lehet meríteni ebből a mély és tartós kapcsolatból – az öregedés ellen.

*„Szerelmed ereje örök
tavaszban tartja, beragyogja
az öregedés kopott küszöbét.”*

(Karrierem)

Még egy rokonszenves vonása van ennek a költészetnek – nem idegen tőle a humor és az ironia. (Ezen a ponton vitatkoznék a szerzővel, a mai magyar lírában „nem elvárt divat a sírás-rívás”. A versízlés, a befogadás „divatja” szerencsére jelentősen átalakult. Az írók, költők is tudnak „nevetni és nevetetni”. Akár önmagukon.) Máté Imre képes a Magyar tragédiák cím alatt epigrammaszerű tömörséggel és szellemességgel a „magyar alkát” önfelmentő, önsajnáltató vonását kipellengérezni. („Minden balsikerre van magyarázat.”) S a földhözragadt pragmatizmus tragikomikus példája a Szentlélek galambját levesbe főző tisztai fürdőző. (Sugallatok halála) „Lúke történelemszemlélete” pedig sok igazságot tartalmaz.

Egy másik vonás: a saját igazságának őszinte, kerteles nélküli megfogalmazása. (Több versében is hol gúnyosan, hol megvetően idézi fel a megalkuvás, a meghunyászkodás számára elfogadhatatlan voltát. Nem tudja elfogadni, hogy „az opportunist, a szorgalmas, alázatos/ meghunyászkodó/ volna fejlődés motorja!” (Az opportunist).) Hazai elismerése – meglehet – ezért késett jó pár évet.

*„Nekem nem jutott rész soha semmiből,
amit a megszokott értelemben
karriernek mondhatnán,
de van saját véleményem,
sőt bátorságom is van
véleményemet kimondani.”*

(Karrierem)

Mégis azt gondolom, szükség van erre a kiméletlen, kritikus hangra, meglátásra, amit Máté Imre hozott haza az emigrációból. Még akkor is, ha olykor idegennek éri magát annyi év távollét, a rendszerváltás valószínűtlenségei, csalódásai után.

Sorait akár ostorcsapásnak is érezhetjük:

*„Hazamentem és megtudtam,
idegen vagyok.
Kellemetlen, kényelmetlen,
nemkívánatos, –
maradványa egy legázolt,
megtagadott nemzedéknek...”*

(Idegen)

Azt hiszem, mindent el kell követnünk, hogy soha többé ne íródjanak le ilyen mérhetetlen keserűségében fogant, szerintem számunkra, hazai értelmiségiekre megalázó szentenciák. A legteljesebb elégtételt kell szolgáltatnunk Máté Imrének és „legázolt, (negyven évig) megtagadott nemzedékének”. Újraépítendő nemzeti identitásunknak szüksége van az emigráció szellemi kincseire, költészetére, irodalmára. Többek között ezért is fontos volt kiadni ezt a sok- sok tanulságot hordozó, általam korántsem kimerített, poétikai leleményekben és eredeti gondolatokban gazdag válogatott kötetet. Csak megerősíteni tudom Kabdebó Lóránt megállapítását: „Máté Imre versei költészeté állnak össze”. S ez az „életpárti” költészet, fentebb elemzett újszerű elemeivel, szervesen tagolódik be a sokszólamú magyar líra értékvonulatába.